

III. ПРИВРЕДА РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ – ОДРЖИВОСТ ЗАСНОВАНА НА ЗНАЊУ

1. Уводне напомене

Садашња привреда Републике Србије функционише на бази економске структуре, с датим природним и финансијским ресурсима, технологијом и људима, те је и даље неповољна. Сви ти ресурси су релативно оскудни. Део ограничења потиче од релативно слабе природне, технолошке и финансијске основе. Република Србија са 7.397.651 становником (процена од 1. јануара 2007. године) и бруто домаћим производом од 29,5 милијарди евра (процена за 2007. годину) није земља значајног тржишта или великих економских потенцијала, посматрано на светском или европском нивоу.

Међутим, све говори да би уз примену одговарајућих стратегија које се тичу привредног аспекта и других аспеката развоја (еколошких, технолошких, социјалних итд.) могла битно да побољша релативно лоше место у односу на референтне земље у транзицији, поготову у односу на оне из југоисточне Европе. Тај напредак у наредној фази развоја српског друштва, државе и привреде не би смео да буде кратког даха и непредвидивих последица. То значи да је Републици Србији неопходан одржив привреди развој заснован на порасту групе кључних економских показатеља (раст БДП-а, запослености, спољнотрговинске размене, конкурентности и извоза, инвестиција, стандарда становништва) уз смањење економског оптерећења по основу спољног дуга, као и уз остваривање трајне макроекономске стабилности, бољег квалитета живота, еколошког стања и општег благостања друштва.

У општем смислу, одрживи привредни развој нашој држави треба да омогући стални дугорочни економски раст који неће бити заснован на прекомерној употреби природних ресурса или с неприхватљивим еколошким последицама које би довеле у питање његову одрживост, као и економске изгледе будућих генерација. То конкретно значи да се развој српске економије у правцу одрживости може сагледати само на основу остваривања економског раста, пре свега на основу знања, информација, људи, образовања и квалитета веза међу људима и установама.

2. Претпоставке

У Републици Србији установљена су после 2000. године елементарна правила игре која важе у свету тржишне привреде, владавине закона и политичке демократије. Међутим, та правила још нису преовладала у реалном економском, политичком и социјалном животу. Многе економске тенденције које су у вези са актуелном прекомерном потрошњом, недовољне инвестиције, повећање увоза, повећање унутрашњег и спољног дуга, незапосленост, финансијска (не)дисциплина, указују на то да претпоставке трајног и квалитетног економског раста (и одрживог развоја) још нису остварене.

Понашање предузећа и грађана на тржишту, у процесу економских реформи (пред државним органима, судом и полицијом) није увек у складу с потребама

заједнице. Економски систем који је успостављен после прве фазе институционалних економских реформи није довољно стабилан нити одржив. Лошу слику о овдашњем економском амбијенту шаљу непримењивање закона, недовољно поштовање власничких права, уговора, неплаћање пореза и доприноса, нетранспарентан систем јавних прихода и расхода и финансијска недисциплина, недостатак социјалног дијалога и неповољне реакције радника и синдиката на економске реформе, кршење радних права, проблеми с лошим приватизацијама, масовна корупција и организовани привредни криминал који и даље постоји.

3. Каква је економија потребна Републици Србији

Питање развоја националних економија данас, на почетку XXI века умногоме је еволуирало и превазишло теоријска разматрања која су важила у другој половини претходног века. Наиме, од некадашње теорије развоја заснованог на „природним” ограничењима у остваривању високих стопа раста у дугом временском року, на почетку последње деценије XX века уобличава се у данас важећи развојни концепт – концепт одрживог развоја. Тај концепт заснован је на новој теорији раста у чијем су центру примењено знање и комплекс наунотехнолошког развоја. Уместо старог концепта природних компаративних предности, у модерном схватању развоја доминирају остварене компаративне предности, уместо природних ресурса кључне одреднице брзине раста и развоја националне економије постају брзина увођења иновација и способност привреде да остварена теоријска знања претвори у проналаске и нове технологије. Некадашње схватање богатства мерено је физичким и финансијским капиталом (тоне произведене робе и милиони стеченог новца), а данас је кључна одредница националног богатства способност остваривања нових знања, идеја, иновација и технологија, односно стварање људског капитала и располагање њиме.

Паралелно са убрзањем развоја у светским размерама стварају се глобалне алијансе и повезују се читави региони да би се стекао што јачи положај на светској економској и финансијској позорници. Они који не учествују у тим процесима, сасвим сигурно остају дугорочно маргинализовани, изопштени из главних токова информација и знања, а пропуштене шансе се све теже надокнађују с протоком времена.

Као основне карактеристике светске привреде на почетку XXI века могу се навести следеће:

- глобализација укупних светских робних и финансијских токова уз концентрацију моћи глобалног одлучивања у неколико светских центара;
- либерализација робних и капиталних токова на глобалној сцени под притисцима најмоћнијих светских економија, уз истовремено задржавање рестрикција за слободно кретање радне снаге;
- хармонизација, координација и регионализација економских политика земаља чланица различитих економско-политичких групација, као што су ЕУ, ASEAN, NAFTA и сл.

Такав развој глобалне економије омогућен је пре свега тиме што се у свакодневном животу примењују базични проналасци из периода тзв. треће технолошке револуције, која је најбурнија била током последње три деценије XX

века, пре свега у технолошки и економски најразвијенијим земљама и регионима света. Развој информационих и комуникационих технологија, производње и употребе нових материјала, микроелектронике, роботике, експанзије биотехнологије, генетског инжењерства и других најпропулзивнијих привредних сектора створио је неслућене могућности умрежавања и повезивања робних, а нарочито финансијских токова, који се доскора нису могли ни замислити. Уместо природних ресурса, плодне земље, минералних извора и расположивог капитала, доминантни чиниоци развоја савремене економије у готово читавом свету постали су примењено знање, образовање и наука.

Република Србија данас не може да бира хоће ли се укључити у свет глобализоване економије и нових технологија, односно хоће ли наставити започете тржишне и политичке реформе. Она се већ определила за прикључење ЕУ са свим економско-правним, политичким, административним и еколошким последицама таквог избора.

Међутим, Република Србија може и треба да бира, тј. да пажљиво трасира стратешке координате свог привредног, технолошког и социо-културног развоја, у складу са затеченим околностима и потребама будућих генерација. С обзиром на то да глобалне промене у структури производних фактора показују све већу доминацију и супериорност тзв. нематеријалних фактора економског раста, као што су знање, информације, организација, култура, информисање, образовање, правни систем, Републици Србији не преостаје ништа друго него да прихвати стратегију ослонца на развој људског капитала. То, према искуствима економско-технолошки најнапреднијих земаља, доноси највећу стопу додатне вредности по јединици уложеног рада и капитала.

Због тога је избор Републике Србије данас опредељење за економију засновану на знању која ће већ сутра доминирати њеном привредом. Нашој држави треба широко коришћење знања у свим аспектима живота. То знање треба да проистиче, пре свега, из тржишне економије, тј. да га финансирају приватни извори, а нарочито конкурентски сектор услуга, али и да га подстиче држава.

Знање може подстицати развој привреде и друштва у нашој земљи и на основу напретка комуникација, бољих системских информација и установљења модела електронске владе (е-влдае). Такву економију Република Србија може да замисли и спроводи као стратешки задатак, дефинишући следећа подручја и правце промена ради одрживог развоја друштва:

- привреду засновану на знању, као квалитативну одредницу стратешког развојног процеса;
- структуру и квалитет одрживе економије и привредног система;
- начин остваривања и довршетка одрживих економских реформи;
- адекватно макроекономско окружење и избор економске политике;
- систем одрживе производње и потрошње;
- унапређење система образовања и васпитања;
- развој и унапређење информационо-комуникационих технологија;
- одрживу научнотехнолошку политику и систем;
- заштиту и унапређење интелектуалне својине.

4. Економија заснована на знању – зашто и како

Данас су „економија заснована на знању”, односно „економија знања” и „друштво знања” постали препознатљиви и веома популарни термини у свету. Не само у теорији већ и у већини економски релевантних међународних организација, реализоване су бројне студије у којима се указује на њихов значај. Данас нема скоро ниједне економски развијеније земље света која нема посебну политику или стратегију подстицања економије засноване на знању.

Пошто је више пута споменула значај економије засноване на знању, ЕУ је 2000. године у Лисабонској стратегији и истакла да ЕУ „до 2010. године треба да постане најконкурентнија и најдинамичнија светска економија заснована на знању, способна за одржив економски раст с више радних места и с боље плаћеним радним местима”. ЕУ је при том истовремено осмислила и око педесет специфичних мера и политика чије би остварење требало да води ка поменутом циљу.

Међутим, сам привредни развој, историјски посматрано, био је заснован најпре на доминантном учешћу природних фактора и физичког рада у аграрном друштву. У време ширења индустријског друштва, како у производњи тако и у трговини, најважнији производни фактор био је реални и финансијски капитал (новац, индустријска опрема, енергија итд.). Услед технолошког развоја постепено се губио значај физичког рада, па и саме материјалне технологије, као и природних и финансијских ресурса. Због тога се у XX веку почело говорити о „постиндустријском друштву”, „информатичком друштву” односно о тзв. „бестежинској економији” у којој доминирају нематеријални фактори. У друштву чија се економија заснива на знању као главном ослоњу и компаративној предности кључни производни фактор постаје читав скуп или комплекс нематеријалних чинилаца (информација, сазнање, вештина, култура рада и др.) који остварују све већи економски учинак и добијају све већу тржишну вредност.

Доминантна економска делатност зависно од утицаја производних фактора била је најпре пољопривреда, а затим индустрија, а данас је готово свуда кључни постао трећи сектор, сектор услуга, како за укупну запосленост, тако и за остваривање дохотка.

Са ширењем сектора услуга битно се мења настанак, прикупљање, стварање, прерада и коришћење информација. Масовна понуда и све већа доступност услуга на бази информација утичу на то брзо појефтињују, а то омогућава практично неограниченом броју људи у целом свету да их користи. То значи да знање и информације данас нису ограничени на сектор услуга. Наиме, савремена пољопривреда и индустрија све више зависе од истраживања, односно коришћења информација и знања при утврђивању производа, као и робних и финансијских тржишта.

Промена економске структуре од доминације примарног сектора, који чине углавном пољопривреда и екстрактивна индустрија, преко секундарног сектора (доминација прерађивачке индустрије), ка терцијарном сектору у коме доминирају услуге, доводи до раста производње, запослености и животног стандарда, тј. друштвеног благостања. Међутим, пошто је у индустрији и пољопривреди порасла продуктивност услед технолошког прогреса и повећања квалитета радне снаге, у економији заснованој на знању највише запослених је управо у трећем сектору.

При томе је трећи сектор продуктивнији од осталих, с обзиром на то да је у њему већа и ефективнија употреба информација и знања. С друге стране, снажан трећи сектор подстиче продуктивност пољопривреде и индустрије, у којима се смањује релативни број запослених да би и оне постале профитабилније и конкурентније.

С обзиром на то да је тржишно вредновање кључни фактор економског учинка, све више пажње се поклања прикупљању, анализирању и продаји тржишно важних информација. Захваљујући тим информацијама, утицају нових технологија и знања мења се организационо и институционално изглед, величина, структура и функционисање фирми. Резултат тога је да фирме трећег сектора најчешће постају мање, флексибилније, често са само електронски повезаним радним целинама, али с много образованијим запосленима, који су нарочито повезани у сектору истраживања и развоја.

Упоредо с повећањем броја економских субјеката, посебно захваљујући ширењу трећег сектора и утицају информација и знања, повећава се општа конкуренција и конкурентност у привреди и друштву.

Друштво знања и економија заснована на знању, међутим, не подразумевају ригидно, фактографско, школско, односно уџбеничко знање, већ скуп вештина, способности и заинтересованости (компетенције) којима се стварају иновације, решавају проблеми, сарађује с другима и делује у циљу опште добробити. У том смислу, важно је узети у обзир различите врсте знања, која одговарају не само на питање „шта” или „ко” већ и „зашто” и „како”. Наиме, знање може бити мање или више економски ефикасно, зависно од тога како је постављен однос знања које представља јавно добро и знања која су приватно добро.

При томе је са економског становишта битно следеће:

- за друштво и привреду је добро да се знање као јавно добро што шире и лакше користи у интересу општег напретка, да буде што више и што лакше доступно свим потенцијалним корисницима;

- знање као приватно добро треба да буде ефикасно заштићено као интелектуална својина да би могло бити компаративна тржишна предност и да би омогућило остваривање добити за онога ко га поседује.

Коришћење знања условљено је одговарајућим плаћањем. Без таквих претпоставки, инвеститори не би имали интереса да улажу средства да би се дошло до нових сазнања и проналазака.

За ефикасну економску употребу знања битна су субјективна и организациона својства корисника (појединаца и предузећа) и одговарајуће институционално окружење, као што су закони и обезбеђење њиховог спровођења, државне институције и удружења. Од својстава тог окружења највише зависи колика ће се ефикасно користити ти ресурси на националном и регионалном нивоу.

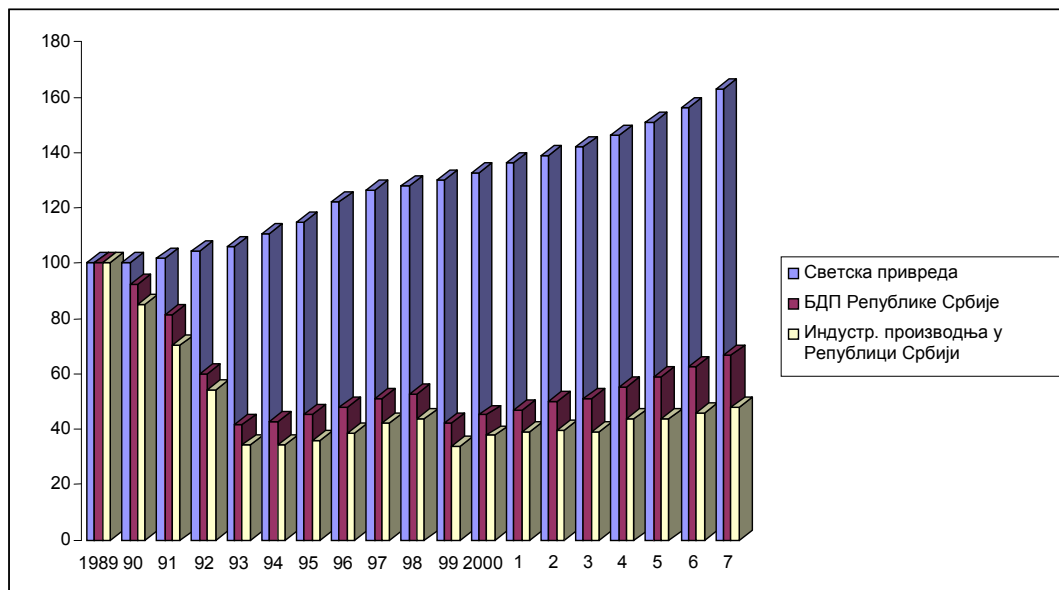
Да би се искористиле предности концепта економије знања на националном нивоу, није довољно само да се остваре ефекти тржишног вредновања нових производних фактора и спонтано реструктурирање привреде ка секторима у којима се знање највише користи. Да би се тај концепт остварио, према искуствима најнапреднијих економија света у том погледу, најбитнији су следећи фактори:

- модерно образовање и непрекидно усавршавање;
- средства за истраживање и развој, посебно улагања у модерне индустрије (рачунари, биотехнологије, фармакологија итд.);

- одговарајућа наунотехнолошка и културна политика друштва;
  - адекватно управљање економским променама у складу с променама у свету и окружењу;
  - избор макроекономске политике, системских и структурних економских решења;
  - телекомуникације, масовна употреба рачунара и других савремених техничких средстава;
  - сектори високих технологија и дефинисање подстицајних мера за привлачење страних улагања у те секторе;
  - заштита власничких права, а посебно интелектуалне својине;
  - друштвена одговорност пословања предузећа.
- Сваком од тих чинилаца и претпоставки економије засноване на знању, у даљем тексту Стратегије посвећује се посебна пажња.

5. Економија Републике Србије – развој и одрживост

Економски развој Републике Србије у последњој деценији претходног века одвијао се под снажним утицајем неекономских фактора, разорне хиперинфлације и *de facto* вођења ратне економије. То је додатно погоршало ионако слаб положај земље у међународном окружењу. Битно је нарушена структура стварања и употребе БДП-а уз пораст доминације примарног сектора, запостављање и пропадање индустрије и стагнирање сектора услуга. Значајан део привредне активности прешао је у „сиву зону” пословања. Од 2001. до 2006. године економија се убрзано опоравила и остварена је релативно висока стопа раста БДП-а, али се његова структура стварања и употреба спорије мењала него што се очекивало након демократских промена у земљи. То сугерише потребу да се дефинише другачија развојна стратегија Републике Србије у наредном периоду која би била оријентисана на улазак Републике Србије у круг земаља које свој развој креирају пре свега на знању, науци, иновацијама и савременим технологијама.

Извор: Републички завод за статистику, 2007.

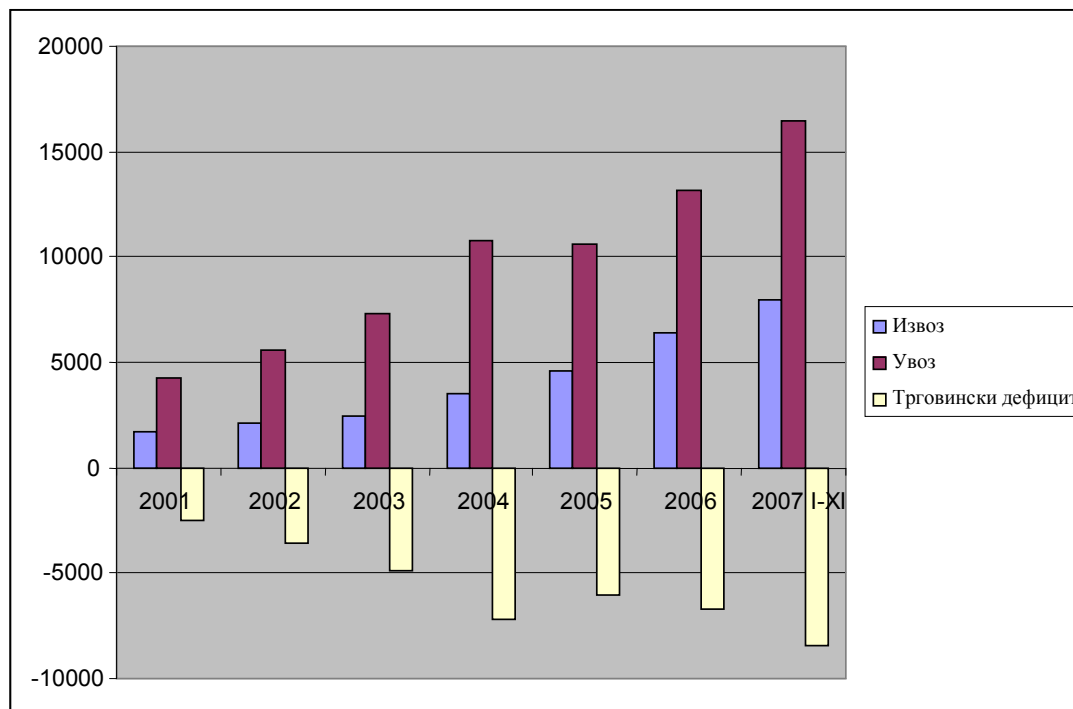
Слика 3. Неодрживост макроекономских токова у Републици Србији – поређење са светом (1989–2007).

У начину употребе БДП-а од 2001. године до данас, без обзира на побољшања у односу на претходну праксу, постоје тенденције доминације личне и колективне потрошње, односно недовољно инвестирање у односу на потребе друштва. Последица тога је неадекватна расподела БДП-а и успорен економски раст и технолошки развој инвестиција у расподели БДП-а. Званични подаци о учешћу инвестиција у расподели БДП-а нису довољно поуздани (пре свега због непотпуне евиденције промена у приватном сектору), али се процењује да је то учешће између 16 % и 18 %. За достигнути ниво развоја на коме се сада налази Република Србија, те да би се дугорочно одржале високе стопе раста и спровеле неопходне структурне промене, неопходно је да инвестиције у БДП-у учествују са 22–25 %.

При томе, домаћа штедња довољна је само за мањи део инвестиција, док се главнина покрива иностраном акумулацијом прибављеном на основу кредита из иностранства. То значи да ће отплата доспелих рата иностраних кредита и камата бити додатни терет нашим будућим генерацијама.

Салдо извоза и увоза добара и услуга у сталном је и високом дефициту који се покрива неизвесним и привременим изворима (иностраним дознакама и приходима од приватизације), али и додатним спољним задуживањем, што оптерећује будућу економску активност наше државе. Ако се озбиљније не повећа *greenfield* иностраних инвестиција, нашој привреди прети криза спољне ликвидности.

Додатни проблем данашње фазе економског развоја Републике Србије јесте недовољна интегрисаност домаће економије у економско-финансијске токове европске и светске привреде. Неопходан степен учешћа увоза и извоза у БДП-у, за ниво развоја данашње привреде требало би да буде најмање 50 %, како на страни извоза тако и на страни увоза. Све то је узроковало изразиту технолошку заосталост домаћих предузећа, ниску продуктивност и недовољну конкурентност производа, посебно за страна тржишта.

Извор: Републички завод за статистику, 2007.

Слика 4. Неодрживост спољноекономских токова – недовољан извоз и трајан раст дефицита (2001–2007).

При томе је стопа улагања у истраживања и развој, као и за образовање, веома ниска и за потребе земље недовољна, чак и у погледу испуњавања обавезе издвајања из БДП-а за те намене које су предвиђене усвојеним развојним документима.

Изградња отворене тржишне привреде интегрисане у своје окружење, циљ је свих реформи које се спроводе у Републици Србији од почетка демократизације земље 2000. године. Премда су циљеви одрживог развоја у највећој мери компатибилни са отвореном тржишном привредом, искуства осталих земаља у транзицији показују да се испољавају и одређене „грешке” (дисфункционалности) тржишног механизма које се морају отклањати кроз активну улогу савремене државе. Са становишта савремених развојних стратегија које се примењују у свету, улога државе не мери се само обимом државне интервенције већ пре свега структуром и квалитетом обављања функција које захтева савремени развој.

Да би се правилно дефинисали место и улога савремене државе у развојним токовима, нужно је анализирати да ли држава остварује основне функције у погледу: макроекономске стабилизације, исправљања тржишних деформација редистрибуције дохотка, отклањања превеликих регионалних диспаритета и помоћи у хватању корака са савременим привредама.

Данас је у свету теже је ухватити корак у трци с напредним економијама савремених тржишних привреда него у прошлости. Ипак, барем теоријски, верује се да је то могуће због следећих околности:

- информатичка револуција је учинила да је знање данас далеко јефтиније набавити него раније;
- услед структурних промене које су се одиграле у последњих двадесетак година физички капитал је постао много мање значајан фактор привредног развоја, нарочито за најнапредније гране сектора производње (базиране на знању);
- вредност концепта економије обима данас има много мањи значај у пракси него пре информатичке револуције.

У тако постављеном новом систему вредности пред државу се постављају следећи циљеви:

1) остваривање динамичке економије засноване на знању и образованим појединцима који имају једнаке шансе за успех, остваривање економије у којој држава не заповеда, већ омогућава и подстиче, а моторна снага развоја је тржиште које служи једнако и приватном и јавном сектору;

2) развој система друштвене одговорности пословног сектора, привредних компанија, предузећа и установа, пре свега путем подстицања друштвено одговорног пословања, како на плану заштите животне средине тако и у смислу хуманизације и културе рада;

3) подстицање развоја цивилног друштва у којем се држава појављује као партнер добровољних удружења и организација грађана;

4) стварање ефикасне модерне државне власти засноване на сарадњи, децентрализацији и поштовању људских права, посебно једнаких права за све друштвене групе.

Имајући то у виду, Република Србија мора да следи следеће основне циљеве одрживог развоја на основу изградње привреде засноване на знању:

1) суштинска трансформација националне економије тако да јача место и улога најуспешнијих сектора, што значи доминацију сектора услуга и индустрије засноване на иновативној делатности предузетних појединаца;

2) обезбеђивање високог учешћа инвестиција у расподели БДП-а, пре свега на основу пораста националне штедње, да би се привреда у потпуности реструктурирала;

3) изградња модерног и ефикасног образовног система који ће моћи да буде ослонац будуће ефикасне и конкурентне привреде засноване на знању;

4) реализација Програма подстицања иновативног и предузетничког понашања, као и развој предузетничке културе у најширим слојевима становништва.

Овако дефинисани циљеви развоја националне привреде могу се остварити само ако се укључе најшири слојеви становништва у развојни процес. Тако би већи број грађана учествовао у одлучивању, чиме би се обезбедио неопходни минимални консензус о битним развојним питањима.

Привреда Републике Србије која остварује низак доходак мора да пронађе новац за поменуте намене пре свега из следећих извора:

- мобилизацијом неискоришћених средстава становништва, укључујући и приливе од дознака у легалне финансијске токове, путем програма стимулисања улагања у знање, образовање и самозапошљавање предузимљивих појединаца;

- коришћењем иностраних извора финансирања, пре свега на бази заједничких улагања са заинтересованим партнерима;

- прерасподелом и ефикаснијим коришћењем постојећих јавних прихода.

6. Транзиција и одрживи развој привреде у Републици Србији

Реформе у српској економији, нарочито након 2001. године, донеле су почетак владавине институција. Међутим, оне још нису довољно функционалне. Усвојен је нови Устав, као и десетине реформских закона, уравнотежен је буџет, уведен порез на додатну вредност, реформисана социјална политика. Међутим, у Републици Србији тржишна привреда још не функционише на одржив начин, па чак ни на нивоу напреднијих земаља у транзицији, будући да је мешање политике у великој мери одлучујуће за економски положај, нарочито предузећа и установа у јавном сектору.

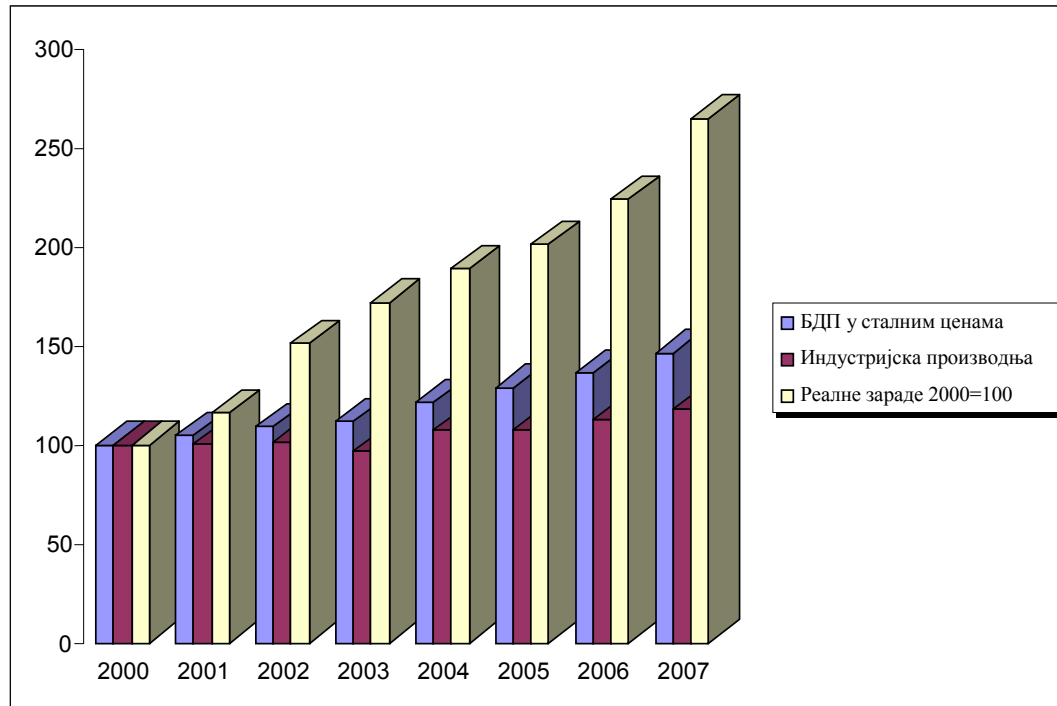
Наплативост дуга је веома ниска, нарочито од јавног и друштвеног сектора и то не само због лошег законодавства већ и због неефикасности и недовољне оспособљености правосуђа, полиције и клијената. Постигнута је веома крхка макроекономска стабилност, пре свега на основу високог девизног прилива и политике „јаког” динара, односно рестриктивне монетарне политике, али не и на основу трајних и одрживих решења у привредном систему, односно у изједначеном положају економских субјеката и њиховом тржишном понашању.

Приватизација друштвене својине дошла је као резултат њене неодрживости и потребе да се промени привредна структура. Међутим, продаја националног капитала ради приватизације у досадашњем транзиционом периоду обављала се добрим делом ради попуњавања планираних високих буџетских прихода који су на тај начин стварали привид буџетске равнотеже. Највећи проблем је одрживост тог стања с обзиром на чињеницу да су то непоновљиви и једнократни приходи, који у највећој мери одлазе у потрошњу.

Привреда је недовољно конкурентна и због споре дерегулације и недовољно ефикасне приватизације друштвено-државног капитала, односно и даље превеликих економских интервенција које се огледају посебно у висини државне помоћи (субвенција) коју добијају тзв. велика јавна предузећа која праве највеће губитке. Друга битна чињеница која одсликава проблем недовољне отворености и конкуренције јесте релативно висока монополизација домаћег тржишта. Конкурентност је слаба због тога што је још јако присуство државних монопола, нарочито јавних предузећа на националном и локалном нивоу, као и предузећа са специјалним и искључивим правима, због тога што се формирају приватни монополи, односно повезују политичка и привредна сфера јавног живота. Монополске структуре у Републици Србији у великој мери спречавају ефикасно и одрживо спровођење економске транзиције.

То значи да је актуелни реформски модел у доброј мери недовољан и неодржив и да се тек морају остварити темељне промене привредног система, законодавства, па и економског понашања да би Република Србија постепено градила одрживу економију засновану на знању. Резултати остварених реформи и

раста од 2000. до 2006. године, као што показују релевантне домаће анализе и емпиријска истраживања, указују на то да је „вођена стратегија фронталног напада на све препреке” раста, а последица тога је „конфузија у економској политици и одсуство јасне стратегије раста”.

Извор: Републички завод за статистику, 2007.

Слика 5. Колебљиви раст економије и врло брз пораст просечних реалних зарада (2000–2007).

Анализе „дијагнозе раста” након 2000. године упућују на веома оскудне резултате „приноса на социјални капитал”. Наиме, на основу резултата истраживања, констатује се веома низак ниво образованости просечно упослене радне снаге и становништва, односно низак квалитет људског капитала. Најважнији показатељи недовољног приноса од социјалног капитала (људи, њихових знања, вештина и међусобних веза) јесу: склоност ка повећању зарада изнад раста продуктивности рада, слаба флексибилност и територијална покретљивост радне снаге, проблеми са социјалистичким наслеђем у формирању и третирању радних места и радних обавеза, „мекоћа” послодаваца и политичара према ширим социјалним слојевима у реформама, као и према „жртвама транзиције”, односно према свима онима који су имали привилегије у економском и социјалном моделу друштва који је функционисао до 2000. године. Не мање важан додатни узрок лошег приноса на социјални капитал јесу заостала инфраструктура и недовољно развијене телекомуникације.

Међу факторе који су негативно утицали на резултате транзиције спадају многи „микроризици”, а пре свега корупција, по којој је Република Србија, према резултатима за 2004. и 2005. годину, заузела 97. место међу 145 земаља и при томе

забележила најлошије резултате у региону. Побољшања на том плану забележена су 2006. године, када смо рангирани на 90. место, а 2007. године Република Србија је у рангу Хрватске, која је 2006. године била на 69. месту.

Својинска права су веома далеко од реализације, не само у контексту кашњења и стварних ефеката приватизације већ и посебно зато што не постоји закон о повраћају имовине и зато што се не решава власништво на земљи.

Најопштији увид у предочену стварност упућује на то да су проблеми, односно ризици одрживости садашњих реформи садржани у:

- структури буџетских прихода, односно чињеници да се знатан део буџета посредно заснива на једнократним и непоновљивим приходима од приватизације;

- приносима од приватизације којима се назире крај иако процес приватизације још није довршен, па преостаје онај тежи део посла у коме на ред долазе презадужена и тржишно бесперспективна предузећа, као и део нешто вреднијег државног сектора;

- јавној потрошњи и буџетском балансу у Републици Србији, ако се има у виду да јавна потрошња стално износи више од 45 % БДП-а, укупни јавни расходи и издаци 2006. године износе 38,4 %, а 37,5 % по плану за 2007. годину, при чему треба нагласити да су тренутни издаци за образовање само 4,2 % БДП-а, а за заштиту животне средине се издваја свега 0,3 % БДП-а и да је то много мање него што се издваја за те намене у напредним земљама у транзицији;

- неодрживој експанзији увоза и даљем продубљивању трговинског и платног дефицита, што се може тумачити као израз несразмерне висине домаће непродуктивне потрошње, али и недовољне конкурентности српске привреде;

- недовољном инвестирању, поготово из домаћих извора акумулације, при чему је готово занемарљив износ *greenfield* инвестиција у односу на инвестиције од приватизације постојећих предузећа, јер инвестиције из буџета које се алиментирају на основу приватизационих прихода, на основу НИП-а, нису трајно и одрживо решење за раст и развој економије Републике Србије;

- недовољном развоју тржишта капитала, ако се има у виду да је укупна тржишна капитализација Београдске берзе у децембру 2006. године износила свега 1,2 милијарде евра, а учешће те вредности у БДП-у знатно је ниже него у напредним земљама у транзицији, укључујући и земље југоисточне Европе;

- немогућности стицања права власништва над грађевинским земљиштем по тржишним условима, што је основна препрека за побољшање услова инвестирања у Републици Србији.

Сви поменути ризици указују на то да је неопходно стратешко управљање економским реформама.

Циљеви одрживог развоја привреде Републике Србије који су у вези с довршетком економских реформи обухватају:

- 1) Економски раст – право људи да живе боље. Без обзира на прошлост, садашње стање и перспективе будућих генерација, основно економско полазиште реалистичне стратегије гласи: економија Републике Србије мора и треба да расте, а становништво има право да користи економски и технолошки развој заснован на расту производње, запослености и стандарда. Да би остварила одрживи раст заснован на економији знања, Република Србија ће у наредним деценијама морати

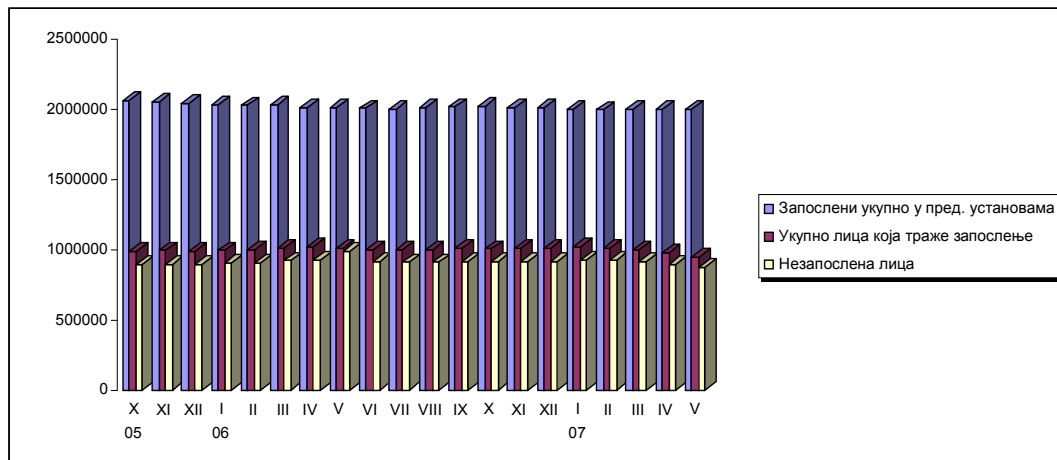
много више да се ослања на приватни сектор који би морао да оствари квалитетнији економски раст и квалитативне развојне ефекте: технолошки напредак, структурне промене, продуктивно запошљавање и јачање конкуренције. Због свега тога ће многе привилегије и монополи настали на основу претходне праксе или интересног спајања приватног и јавног сектора у периоду транзиције доћи у питање.

Мере за постизање овог циља треба да буду оријентисане ка подстицању домаћих и страних инвестиција, убрзању приватизације и реструктурирању јавног сектора на конзистентан и социјално одговоран начин, што значи да треба:

- усвојити закон о реституцији;
- пратити спровођење мера финансијског подстицања и институционалног унапређења предузетништва;
- даље развијати конкуренцију на бази одговарајућих промена закона и у складу с праксом ЕУ, као и на основу јачања капацитета надлежног регулаторног тела;
- стимулисати научноистраживачке делатности у предузетништву и конкуренцији.

2) Раст запослености и смањење незапослености – могућност људи да живе од свога рада. Људи у Републици Србији имају право да живе у економском систему који ће им омогућити да лакше дођу до посла и да пристојно живе од свог рада, као и од предузетништва, памети, стручности, уметничких и других креативних идеја. Основна претпоставка за пораст запослености и смањење стопе незапослености јесте раст економије, нарочито у сектору услуга, али на основу примене знања и нове технологије, односно економије која је конкурентна у међународним оквирима.

- Да би се подстакло запошљавање, треба предузети следеће мере за:
- осмишљено стимулисање развоја малих и средњих предузећа;
  - даље пореско растеређење привреде;
  - пореско и административно олакшање страних инвестиција уз посебне стимулације за улагања српске дијаспоре, не само путем поједностављења процедуре већ и путем посебне промоције на међународном нивоу;
  - стимулисање послодаваца ради запошљавања сиромашних грађана и припадника рањивих група, као и мере активне социјалне политике које су усмерене на смањење сиромаштва;
  - даље реформе тржишта рада и повећање његове флексибилности;
  - ефикаснију заштиту радних права и промоцију корпоративне друштвене одговорности;
  - родно оријентисаних ради равноправног укључивања оба пола као и маргинализованих друштвених група.

Извор: Републички завод за статистику, 2007.

Слика 6. Број запослених и незапослених лица у Републици Србији по месецима (2005–2007).

3) Стабилна и реформисана привреда – одржива привредна структура. Грађани Републике Србије желе да раде у стабилним економским условима у привреди обновљене, модерне и рационалне економске структуре. Република Србија ће морати да у краком року конципира модел довршетка приватизације друштвеног капитала и доброг дела државног капитала. Нови Устав Републике Србије, донет 9. новембра 2006. године, уклонио је одредницу друштвене својине, али она није престала да на свој начин функционише у пракси. Окончање функционисања друштвене својине кроз довршетак приватизације и преостало реструктурирање очекује Републику Србију са свим изазовима у блиском наредном периоду.

Да би се остварио овај циљ, треба спровести:

- доследну примену начела чврстог буџетског ограничења („трошити само зарађено”), како за приватни тако и за јавни сектор, али и за домаћинства, које треба да се уведе као принцип у располагању јавним и приватним средствима на свим нивоима потрошње;

- хитно усвајање стратегије довршетка приватизације и реорганизације јавног сектора, при чему најстручнији тим страних и домаћих експерата, заједно с представницима синдиката треба да конципира реструктурирање јавних предузећа;

- стечајни поступак према закону;

- стварање неопходног правног оквира за уређење могућности стицања права (власништва) над грађевинским земљиштем по тржишним условима, за шта је потребно усвојити нове и изменити постојеће прописе;

- брже отклањање преосталих ценовних диспаритета и прелазак на економске цене енергије, као и прилагођавање европском тржишту електричне енергије.

4) Уравнотежен регионални развој – смањење утицаја „проклетства територијалног порекла”. Регионалне разлике у Републици Србији постају све веће, што је резултат тржишних и политичких, демографских и других фактора. Југ и

исток Републике Србије су у најтежем положају. Сви грађани Републике Србије, без обзира на географски положај, националну, верску, социјалну и културну структуру, имају право да живе у Републици Србији која подстиче одрживи развој и економију засновану на знању на целој територији. Зато је потребна посебна политика подстицаја одрживог развоја региона. Ови подстицаји се морају чинити пре свега поправљањем инфраструктуре, образовања, комуникација и информисања. Оспособљавање и преквалификација незапослених треба да се организује према приоритету највиших стопа реалне незапослености, односно према стању у организованој и сивој економији. У том смислу, неопходно је да се формира саветодавно тело, у складу са усвојеном Стратегијом регионалног развоја, које би пратило и подстицало уравнотежење регионалног развоја Републике Србије.

Да би се остварио овај циљ, најбитније је да се спроведу:

- анализа стања развијености, запослености и релативног развоја Републике Србије по функционалним регионима;
- компаративна анализа регионалних компаративних предности, обновљивих и необновљивих ресурса по регионима, с пројекцијама могућности промене актуелне економске структуре и одрживости развојних пројеката;
- анализа релативних трошкова пословања, стања инфраструктуре, тржишта, стања радне снаге и њихово представљање страним инвеститорима и потенцијалним партнерима из српске дијаспоре;
- подстицаји регионалног развоја заосталих округа тако што ће се финансирати одрживи пројекти засновани на коришћењу релативних економских предности;
- реализација посебних пројеката за оспособљавање радне снаге и њено прилагођавање потребама тржишта рада, нарочито округа и општина с највећом незапослености да би се продуктивно запошљавала и задржавала млађа и квалификована радна снага;
- подстицаји који се тичу образовања и културе неразвијених региона и општина Републике Србије;
- подстицаји даљој изградњи децентрализованог система подршке економском развоју у целини, као и интегралном руралном развоју, посебно у маргиналним и неразвијеним областима.

5) Социјална одговорност, друштвена равнотежа и већа социјална кохезија. Република Србија би морала да реалистично процењује сопствене могућности, како у погледу материјалних, финансијских, природних и технолошких ресурса којима располаже, тако и у погледу ослањања на људе. Будући економски развој Републике Србије мора да се заснива и на начелима социјалне правде и социјалне одговорности заједнице за сваког појединца. У транзицији, када су драстично смањена социјална давања то није нимало лако извести, али се укупно социјално стање може доста унапредити, а социјална кохезија у доброј мери побољшати бољим законима, механизмима принципјелне и ефикасне социјалне заштите, као и социјално правичнијим спровођењем транзиције.

Овај циљ се мора остваривати стално, упоредо са економским реформама и будућим развојним и социјалним противречностима, првенствено следећим мерама:

– Република Србија мора да конципира преостале и будуће реформе у складу са могућностима привреде и становништва да апсорбују вишкове запослених;

– оне који су без посла једним делом ће институционално материјално подржавати и привремено издржавати они који раде;

– други део те помоћи незапосленима састоји се од различитих програма оспособљавања с циљем да што пре дођу до посла;

– социјална одговорност друштва у транзицији састоји се и у доследној контроли исплате минималних зарада, односно циљаном мерењу и контроли породичног дохотка;

– посебна пажња неопходна је да би се транзициони губитници прилагодили условима тржишне привреде, у смислу њиховог прилагођавања тржишту рада, али и у погледу начина обезбеђивања средстава за програме подршке;

– развијање партнерства и сарадње између Владиног и невладиног сектора и сектора привреде и хоризонтално и вертикално повезивање свих носилаца развоја у држави ради поделе друштвене одговорности за одрживи развој;

– анализа равноправности полова на тржишту рада, као и подстицање запошљавања жена, односно мушкараца.

Да би се остварио циљ социјално одговорне економије, Република Србија мора да унапреди сав економски амбијент и да предочи боље шансе за незапослене, сиромашне и социјално осетљиве категорије, нарочито да онима који заиста хоће да раде омогући да реализују своје способности.

б) Живот у друштву и привреди с мањим ризицима на макро и микро плану. Грађани и привреда Републике Србије могу и треба да живе у земљи у којој су укупни ризици мањи, а шансе за економски, технолошки и културни развој веће. За Републику Србију је у том смислу неопходно да свом економском развоју приђе без идеолошких одредница, развијајући тржишну привреду и друштво једнаких шанси, са циљем успостављања стабилног поретка и перспективне привреде. Да би то постигла, Република Србија би морала да обезбеди социјалну сагласност за даље реформе. У систему с подношљивим и одрживим ризицима на макро и микро плану мора да се обезбеди трајна развојна усмереност ка међународној и европској економској и технолошкој сарадњи, посебно ради интеграције у ЕУ. Нарочито је важна већа политичка стабилност, брже и ефикасније смањење криминала и корупције и боље функционисање правног система.

Стога ће бити неопходно предузети следеће мере:

– повећање државних напора да се смањи криминал тако што ће се оспособити и модернизовати полиција, правосуђе, грађани и привреда;

– технолошко унапређивање безбедности и контроле социјалне равнотеже;

– промене у кривичном законнику, нарочито у делу које се тиче привредног криминала и његово ефикасније спровођење;

– у даљој приватизацији, нарочито јавног сектора, треба променити законе и обезбедити да се из вредности продатог капитала обештете претходни власници којима је имовина одузета по разним основама (изузев ако им је одузета због криминала);

- јачање института социјалног дијалога, првенствено кроз унапређивање закона и трајне сарадње државних служби, синдиката, удружења, асоцијација потрошача и пензионера;
- развој образовања и ширење знања о променама у духу друштвене и личне толеранције и заједништва у разликама;
- унапређење информисања и ширења знања о социјалним конфликтима и социјалној патологији, као и о механизму друштвене кооперације, социјалног дијалога и толеранције.

7. Адекватно макроекономско окружење и избор економске политике

Успешан улазак у нову конкурентску еру економских односа на глобалном, регионалном, националном, па и на локалном нивоу, претпоставља економију засновану на знању. За Републику Србију веома је битно да своју економску политику, пословно и макроекономско окружење за актуелне реформе и даљи развој привреде заснива на одговарајућем економском и другом знању.

Макроекономски учинак привреде засноване на знању представља кумулативни сток користи, вештина и информација добијених од примаоца који их користи, односно од свих корисника. Тај учинак се не може свести само на сектор информационо-комуникационих технологија. Економија знања подразумева позитиван и подстицајан утицај знања на целокупну мрежу економских и развојних фактора и процеса – од производње знања, преко преноса, до његовог адекватног коришћења.

Према новој теорији економског раста, модел економије знања разликује се од традиционалне привреде по следећем:

- економију више не карактерише реткост већ изобиље јер, за разлику од опипљивих ресурса који су ограничени, информације и знање се заједнички користе и дељењем увећавају;
- у условима глобализације, знање не трпи тиранију места, већ се убрзано шири;
- закони, баријере и порези у економији знања тешко су применљиви на националној основи јер знање иде ка економским местима где је тражња највиша, а баријере за његов трансфер најниже;
- производи у које је уграђен виши ниво знања доносе изузетну зараду јер садрже додатну вредност за кориснике која надмашује вредност производа са опипљивим ресурсима;
- вредновање и оцењивање знања много зависи од контекста јер у различитим институционалним окружењима и на различитим нивоима развоја, доноси различите приносе;
- човек и његова компетентност најзначајнија су основа економије знања.

Сама примена модела економије засноване на знању претпоставља одређене структурне макроекономске промене. Оне се огледају у следећим најзначајнијим тенденцијама и процесима:

- раст тражње за висококвалификованим радницима који поседују развијене социјалне и сазнајне вештине, који су спремни на промене, развој и увођење нових идеја, као и на доживотно учење;

- већи ослонац на информационе и комуникационе технологије које омогућавају нове радне аранжмане (рад од куће, рад са скраћеним и флексибилним радним временом), повећање употребе и учинка кодификованог знања, као и смањивање трошкова ширења знања;

- све веће отварање према светској привреди које доноси енорман раст међународне размене добара и услуга, као и трговине знањем, уз све већи ослонац на стране директне инвестиције;

- интернационализација производње која намеће коришћење нових форми знања да би се контролисале и интегрисале пословне јединице компанија;

- промена структуре производње која подразумева смањење учешћа примарног и секундарног сектора економије, односно све веће учешће терцијарног сектора (нарочито сектора образовања), као и оних сектора у којима расте додата вредност;

- повећање значаја међународних економских и технолошких мрежа, алијанси и партнерстава међу привредним компанијама и другим актерима;

- све већи значај улагања у истраживања и развој, иновације и у образовање.

Република Србија ће бити принуђена да прихвати владавину институција које треба да обезбеде успостављање адекватног макроекономског окружења за развој економије знања. То значи да ће јој бити неопходне такве институције које:

- успостављају и шире својинска права у друштву;

- ограничавају одузимање нечијег дохотка или имовине и у највећој могућој мери обезбеђују једнаке шансе за најшире слојеве друштва у домену запошљавања, социјалне сигурности и људских права.

Према основним функцијама, институције економије засноване на знању деле се на:

- тржишно настајуће институције које успостављају и штите својинска права без којих нема тржишта;

- тржишно регулишуће институције које се баве регулацијом, екстерналијама, економијом обима, несавршеним информацијама;

- тржишно стабилизујуће институције које умањују економску нестабилност и ефекте финансијских криза;

- тржишно легитимизујуће институције које обезбеђују социјалну заштиту, здравствено и пензионо осигурање.

Све форме институција Република Србија ће морати да развија и примењује у свом макро и међународном економском окружењу. Економију засновану на знању у међународним економским односима карактерише „сабијање времена и простора”. Због тога се пред Републику Србију данас и сутра природно намеће стратешка оријентација која подразумева:

- просторно трагање за нишом која би се могла највише економски и политички експлоатисати;

- временски флексибилно реаговање на изазове технолошких и економских промена из окружења, уз ослонац на опипљиве и нематеријалне ресурсе;

- ширење, увишестручавање и збијање веза друштва и државне економије засноване на знању;

- продубљивање међузависности и повезаности економских и социјалних актера развоја економије засноване на знању;
- сабијање простора и времена тако да простор економског деловања постаје светски, универзалан, а време реаговања се битно скраћује;
- измештање економије засноване на знању из локалног окружења и њено реструктурисање.

Перспективе одрживог развоја макроекономског окружења у Републици Србији могу се недвојбено сагледати помоћу модела мале отворене привреде која свој положај и конкурентност на међународној сцени треба да гради тако што ће прихватити теоријске постулате макроекономије и искуства успешних малих, али ефикасних економија заснованих на знању. То су земље које имају до 10 милиона становника и национални доходак око 5.000 USD по становнику које извозе најмање 50 % БДП-а и у којима је кључни ресурс знање.

Поступно приступање реформама и стално прилагођавање глобалним економским и технолошким променама елементи су Стратегије без којих је незамислив одрживи развој Републике Србије у одређеном макроекономском и глобалном окружењу.

Стабилност и раст као најважнији показатељи перформанси привреде, приоритет су за Републику Србију. При томе је битно разликовати краткорочне резултате од дугорочног благостања на које највише утичу раст, запосленост, структурно прилагођавање и стварање нематеријалних ресурса и одговарајуће располагање материјалним и необновљивим ресурсима. Полазне премисе у одређивању економске политике треба да буду следеће:

- с обзиром на различите последице према појединим социјалним групама, не постоји супериорна политика која обезбеђује бољи живот свим појединцима него што је сада;
- различите групе принуђене су да сносе ризике, поготово оне који су у вези са губицима и добицима;
- с обзиром на различите последице економије засноване на знању, у средишту одрживе макроекономске политике мора бити парламентарна одговорност.

8. Одржива производња и потрошња

Свет је већ последње три деценије XX века на различите начине покушавао да изгради систем одрживе производње и потрошње. Концепт се заснива на производњи што веће додатне вредности уз што мањи утрошак материјала и енергије и са што мање негативних последица по животну средину да би се оставиле боље шансе будућим генерацијама. Почело се од последица (решавање питања отпада, смањење последица штетних емисија, „зелена” паковања, рециклажа постојећих нуспродуката) да би се нешто касније анализа усредсредила на чисту, материјално и енергетски штедљиву производњу.

Данашњи глобално употребљив концепт односи се на одрживу производњу и потрошњу која укључује еколошку, материјалну и енергетску ефикасност у свакој фази производње добара и услуга – од дизајнирања, производње, преко примарне и секундарне употребе, до рециклаже и одлагања. Тај модел је познат као

„животни циклус производа” и на њега су упућени како дизајнери, инжењери, технолози, тако и економисти, правници, културолози. У сваком моменту постојања производа његови произвођачи, дистрибутери и потрошачи морају бити свесни свих његових еколошких, социо-културних и других последица и морају бити одговорни за њих. При томе, транспарентност еколошких карактеристика производа и начина његове потрошње, као и широка партиципација јавности имају прворазредни значај за његову одрживост.

Република Србија је на веома незавидном месту када је реч о одрживој производњи и потрошњи. Добра и услуге на њеном тржишту производе се и употребљавају тако да производе прекомеран и опасан отпад (дивље депоније и велика приградска сметлишта). Енергетска ефикасност је веома ниска без обзира на дефицит енергије земље у целини, па се може рећи да се енергија у Републици Србији, што због економских, што због технолошких фактора, великим делом расипа. У производњи робе и услуга у Републици Србији превише се користи материјал, а обим рециклаже је безначајан, што делује негативно и на исцрпљивање ресурса и на трошкове управљања отпадом.

Република Србија мора одмах да предузме веома оштре мере рестрикције „прљаве” производње као и мере против производног и потрошног разбацивања енергије и материјалних, нарочито необновљивих ресурса. Неке од тих мера су вишезначне, као што је економска цена електричне енергије са интернализованом еколошком и природном рентом. Друге се односе на заустављање гомилања полиетилен-терафталатне амбалаже (PET – *polyethylene terephthalate*), тј. на смањивање њене употребе ради коначног обустављања коришћења неразградивих полиетиленских (PE – *polyethylene*) и поливинилхлоридних (PVC – *polyvinyl chloride*) кеса, као и оловних бензина и других еколошки неприхватљивих горива. Упоредо с тим, потребне су државне, пореске и друге стимулације за „зелена паковања”, биоразградиви материјал, смањивање и сепарацију отпада, повећавање енергетске и еколошке ефикасности производње, за програме који штеде енергију. Те, пре свега као стимулативне (а по потреби и рестриктивне) мере, морају бити окренуте ка произвођачима/потрошачима. То систематски подразумева:

- економске интервенције – плаћање укупне цене (укључујући екстерналије) енергије, као и природних, нарочито необновљивих ресурса, добара и услуга, пре свега на основу промена законодавне активности, у складу с принципом „загађивач плаћа” и „корисник плаћа”;

- стимулативне мере – подстицање производње, што шире употребе и потрошње „зелених” и еколошки подобних материјала (који се могу рециклирати) и обновљиве енергије;

- доношење одговарајућих закона којима се регулише еколошки штетна и неприхватљива производња и потрошња, односно увоз и извоз еколошки неподобних производа и услуга;

- едукацију и образовање за одрживу производњу и потрошњу на широком фронту;

- стандардизацију прихватљивих производа и услуга са становишта еколошке и друге заштите потрошача;

- широку медијску кампању за одрживи начин производње и потрошње;

- демонстрацију здравог живота и система одрживе потрошње коришћењем ефикаснијег, економичнијег и чистијег превоза (градски превоз и бицикли уместо приватних аутомобила);
- подстицање људи на одговарајући однос према потрошњи енергије, воде, хране, заштити природе и очувања биодиверзитета, културних и других трајних вредности;
- одговарајућу заштиту потрошача и њихово укључивање у утврђивање мера и активности за спровођење концепта одрживе производње и потрошње.

9. образовање за одрживи развој

Знање које је у основи економије и друштва стварају људи који су својим образовањем оспособљени да креативно и критички мисле, решавају проблеме и међусобно сарађују и који ће моћи да стварају нову економију, стабилан друштвени систем и одрживи развој. Нови економски систем и савремена структура економских фактора подразумевају образоване људе који брзо уче, који су иновативни и креативни и који мењају сопствене способности у складу с технолошким развојем и глобалним трендовима развоја.

Тако повећани захтеви траже темељне реформе образовања чији стандарди заостају за европским, али и одговор на непосредне потребе садашње српске привреде.

Образовна политика у Републици Србији није довољно јасно усмерена на стварање људских ресурса и она не одговара циљевима Лисабонске стратегије постављене за 2010. годину у образовању и обуци (повећан квалитет и ефективност, осигурање доступности знања свима и отвореност за шири свет). Поред тога, образовање у Републици Србији није у довољној мери финансијски подржано. Издвајање за потребе образовања у Републици Србији 2006. године износило је 4,2 % БДП-а, док се у земљама ОЕСД препоручује да то буде 6–8 %.

Образовна структура становништва у Републици Србији је веома неповољна, што директно угрожава развој Републике Србије пошто више од петине становништва старијег од 15 година нема потпуно основно образовање, а скоро половина становништва нема квалификацију за занимање.

Понуда садашњег образовног система у Републици Србији има много мањкавости. Знатан део популације и даље није укључен у образовни систем, што се нарочито односи на висок проценат деце из социјално осетљивих група, као и сеоског становништва међу којим се осећа јака потреба за образовањем одраслих. Не користе се у целини предности раног образовања (систем предшколског образовања није довољно развијен), основно образовање не пружа ученицима интелектуалне вештине неопходне за самостално учење, критичко мишљење и решавање проблема, настава се не ослања у довољној мери на модерна сазнања о природи учења и не пружа довољно прилике за релевантне мисаоне активности ученика, нити за неговање истраживања и иновација. Тако су резултати основног образовања у Републици Србији, мерени 2006. године PISA (*Programme for International Student Assessment* – Програм међународног тестирања ученика) истраживањем језичке, математичке и научне писмености, много испод европског просека.

Такође, однос између општег и стручног образовања у средњим школама веома је неповољан на штету општег, чије учешће би требало повећати са 26 %, бар на 40 %. Поред тога, огроман је и неодржив број понављања разреда у средњим, па и у основним школама Републике Србије. Многи неуспешни ученици средњих школа појављују се касније на тржишту рада као неквалификовани радници. Свака тринаеста генерација младих људи (у просеку) из система школовања излази без квалификација.

У систему високог образовања у Републици Србији релативно је велики број младих људи који студирају или су покушали да студирају, али је веома мали проценат оних завршавају студије у року који се може сматрати корисним и прихватљивим за друштво (8–10 % од укупно уписаних). Број студената који понављају прву годину студија је близу 30 %.

Укупно гледано, систем образовања је неодржив, није довољно ефикасан, не обухвата сву децу и омладину и нема довољно квалитетан исход ни на једном нивоу. Последица тога је низак општи образовни ниво, велик проценат осипања ђака из школског система на свим нивоима образовања, велики одлив школованог кадра у иностранство, недостатак стандарда за осигурање квалитета, ригидан и застарео програм, недостатак сложених и савремених вештина неопходних у образованом процесу, како међу наставницима тако и међу ђацима/студентима.

У том смислу се у овој стратегији под појмом образовање за одрживи развој подразумева не само примена садржаја о одрживом развоју у систему образовања већ и такав (нови) систем образовања који подржава економију засновану на знању и представља неопходну претпоставку одрживог развоја привреде и друштва у целини.

Међутим, и ширење знања о одрживом развоју у ужем смислу јесте предуслов и важно оруђе за добро управљање, доношење одлука и промоцију демократије, јачање капацитета појединаца, група, заједница, удружења и државе у просуђивању и приликом избора у корист одрживог развоја. Да би се то постигло, образовање за одрживи развој мора да осигура интеграцију знања из свих релевантних сектора (животна средина, економија, друштво) с посебним акцентом на примени тих знања да би се обезбедио квалитетнији живот за све грађане. Оно мора да ојача базична и примењена знања као претпоставку прилагођавања тржишту рада, да осигура доступност квалитетног образовања за све, да ојача рано образовање и развије систем сталног образовања за очување животне средине, као и да оствари широке способности образованих људи у складу с променама у технологији и променама економског амбијента. Оно треба да интегрише знања и начин изналажења најбољих техника и метода у свим сферама људског живота, да обезбеди услове неопходне за примену концепта интердисциплинарног образовања за одрживи развој и веће учешће цивилног сектора. То значи да оно мора да осигура учешће и међусобну сарадњу свих интересних група (школе, привреде, доносилаца одлука, цивилног друштва итд.) и интензивно јачање међународне сарадње с релевантним научнообразовним институцијама.

Да би се успоставио одржив систем и начин образовања за XXI век, Република Србија мора уз строгу рационализацију употребе јавних средстава и реформу њихове употребе да повећа улагање у образовање најмање на 6 % БДП-а, да повећа општу писменост становништва, смањи број становника без занимања и

да усклади образовни систем с потребама тржишта рада и реформи, али и с потребама будућих генерација заснованим на новим технологијама и начину комуникације, као и да побољша ефикасност самог система образовања у целини.

Непосредни задаци су промена система финансирања, изједначавање приватног и јавног система образовања, модернизација образовних програма, увођење система осигурања квалитета, стварање модерних кадрова који ће радити у образовању, успостављање социјалног партнерства за образовање, као и спровођење лицензирања, сертификације и акредитације.

У том смислу Стратегија препоручује одрживо образовање у Републици Србији које ће бити:

- конкурентно у складу с научним, привредним и технолошким потенцијалима Републике Србије;
- доступно свима, а нарочито деци и припадницима социјално осетљивих друштвених група;
- прилагодљиво и у складу с потребама тржишта рада;
- довољно атрактивно и у складу с друштвено-економским променама;
- укључено у европски систем образовања;
- модерно финансирано на бази модела европског система финансирања;
- засновано на систему модерног управљања, сертификације, лицензирања и акредитације.

Да би се оствариле претпоставке за нови систем одрживог образовања, постојећи образовни систем мора што пре да се унапреди. Треба мотивисати и подржати све интересне групе да раде на развоју образовања за одрживи развој и на интеграцији садржаја одрживог развоја у формални образовни систем, у све релевантне предмете, као и у неформалне видове образовања.

Циљеви и непосредне мере које треба да допринесу постизању јединственог главног циља система одрживог образовања обухватају:

- 1) обезбеђивање повољнијих општих услова економско-финансијске, институционалне и техничке подршке реформи образовања и образовања за одрживи развој;
- 2) промовисање концепта и праксе одрживог развоја и система одрживог образовања путем формалног и неформалног учења;
- 3) одговарајућу обуку о одрживом развоју за наставнике свих нивоа образовања;
- 4) систематски развој истраживања у образовању за одрживи развој;
- 5) стално унапређивање сарадње у реформи образовања на националном, регионалном и међународном плану.

10. Информационо-комуникационе технологије и економија заснована на знању

Посебан изазов у развоју економије засноване на знању представља стварање услова у којима савремене информационо-комуникационе технологије (у даљем тексту: ИКТ) омогућавају стицање, стварање, ширење и коришћење информација и знања. Да би ИКТ омогућиле стицање, стварање, ширење и

коришћење знања за потребе националне привреде zasnovane na знању, потребно их је схватити пре свега као инфраструктуру за развој информација и знања која омогућава да се откривају и стичу нове компаративне предности и да домаћа предузећа воде прилагодљиво пословање zasnovano na иновацијама.

ИКТ не треба схватати само као алат (средство за аутоматизацију и технолошку модернизацију пословања, повећање продуктивности, једноставније и јефтиније чување података, бржу обраду и пренос података) јер ти алати могу да донесу одређен напредак у пословању, али не и развој. Неопходна претпоставка за одговарајуће развојне ефекте ИКТ јесте инфраструктура за развој информација и знања која треба да омогући националну економију zasnovanu na знању као део глобалне економије. У том смислу неопходно је Стратегију и Стратегију развоја информационог друштва у Републици Србији усагласити са искуствима и институционалним решењима која практикују земље ЕУ.

Одрживи развој и економија zasnovana na знању захтевају интензивну улогу ИКТ. Међутим, саме ИКТ представљају само инфраструктуру за економију zasnovanu na знању. Подаци не подразумевају знање. Битан је како се подаци налазе, стварају и користе.

Влада и њена надлежна министарства морају да покрену изградњу потребне националне инфраструктуре која би подржала ширење и јачање улоге ИКТ у будућем развоју Републике Србије. Под тиме се првенствено подразумева изградња мреже „широког протока”, као неопходне претпоставке за ширење утицаја ИКТ у свакодневном животу и раду. Да би се ефикасније поспешила улога ИКТ, мора се усвојити и заокружити институционална инфраструктура у тој области која би била потпуно усаглашена с регулативама ЕУ.

Када се буде разматрало место и улога ИКТ у будућем развоју економије Републике Србије, посебан пажњу имаће систем образовања и оспособљавања младих генерација за најширу и креативну употребу ИКТ да би оне могле равноправно да конкуришу на међународном тржишту знања и информација.

Да би успоставила економија zasnovana na знању као општи циљ одрживог развоја, треба утврдити листу стратешких информационих система које треба развити у Републици Србији, јасно одредити везу стратешких информационих система с другим елементима и процесима информационог друштва чији ће се развој предузети нпр. услугама е-управе.

Развој ИКТ у Републици Србији треба да поправи ефикасност привређивања и конкурентност националне економије тако што ће се унапредити размена и доступност информација, а нарочито електронско пословање, привредна и технолошка комуникација уопште.

Република Србија још нема довољно широку информациону писменост, чак и када су у питању универзитетско и средње образовање. Подаци показују да се ИКТ и интернет у Републици Србији веома слабо и неефикасно користе; многим становницима Републике Србије нису ни доступни, а и ако јесу, најчешће се ради о тзв. пасивном коришћењу, а не о креативној примени ИКТ. Да би се унапредиле ИКТ, треба:

- утврдити листу стратешких информационих система које треба развити;

– јасно одредити везу стратешких информационих система с другим елементима и процесима информационог друштва чији ће се развој предузети, нпр. услуге е-управе;

– подизати информациону писменост у оквиру развоја кључних компетенција и у том контексту промовисати креативно и системско размишљање, као и систем доживотног учења у области информационих технологија;

– поправити ефикасност и ефективност информатичког образовања;

– обезбедити системски приступ коришћењу јавних података од националног практичног и теоријског значаја.

То је могуће остварити само ако се обезбеди национална политика за изградњу националне информационе инфраструктуре која ће одговарати потребама привреде, грађана и успостављања е-владе. У том смислу у Републици Србији су неопходне акције широког фронта, на пример креативне мреже „учимо да успемо с националном информационом инфраструктуром” и „ИКТ за одржив развој” итд.

Да би се укључила у глобални информациони систем који омогућава већу ефикасност и развој економије засноване на знању, Република Србија у наредном периоду приоритетно и трајно треба да омогући:

– поправљање стања опште информатичке писмености;

– доследно спровођење концепта е-владе;

– подстицање ширег коришћења и веће доступности интернета на послу, у школама и у породицама;

– подстицање провајдера широког протока;

– локално, привредно, национално и глобално умрежавање;

– развој и истраживања у области информационих система, електронског пословања и ИКТ уопште.

Основни циљеви и задаци у развоју ИКТ у Републици Србији у будућем периоду обухватају:

1) стварање отвореног и конкурентног тржишта модерних телекомуникација;

2) стварање савремене телекомуникационе инфраструктуре државне управе и локалне самоуправе;

3) реализовање Универзалног сервиса телекомуникационих услуга у складу са Законом о телекомуникацијама („Службени гласник РС”, број 44/03);

4) повећање броја корисника интернета;

5) увођење електронске управе и подстицање развоја електронског пословања у свим областима (развој е-трговине, е-образовања, е-здравља, е-банкарства, е-плаћања и др.);

6) подстицање развоја јавних сервиса и осталих садржаја доступних на интернету, намењених грађанима и привреди;

7) ширење тржишта информационих производа и услуга информационог друштва;

8) развој законодавног оквира ради уређивања свих пословних и других електронских докумената, процедура, процеса и података и њихово усклађивање са законодавством ЕУ, уз прихватање међународно хармонизованих стандарда ИКТ;

9) успостављање електронског система јавних набавки;

10) промоција информационог друштва, заштита интелектуалне својине и коришћење лиценцираног софтвера у информационим системима и на интернету.

11. Одрживост наунотехнолошке политике

Економски и укупан развој Републике Србије мораће све више да се базира на организованом истраживању и развоју који треба да омогући стални технолошки развој у виду усавршавања постојећих и стварања нових технологија, али и нових производа, процеса и услуга. Да би се то постигло, неопходно је повећати издвајања за науку са садашњих 0,35 % на бар 1 % из БДП-а, што је по препоруци ЕУ најмањи проценат који омогућава позитивне ефекте на развој привреде. Та средства би требало улагати у развој, како фундаменталних тако и примењених и развојних истраживања. Међутим, претпоставка за то је да се успоставе везе између науке и привреде које ће бити системске и засноване на тржишту.

Република Србија је наследила веома централизован, бирократски систем финансирања научноистраживачких јединица, не према њиховој наунотехнолошкој ефикасности и тржишним резултатима, већ према социјалним и другим критеријумима.

Привреда Републике Србије усмерена на развој економије засноване на знању мораће из темеља да промени однос према научноистраживачком и развојном раду. Досадашња пракса развоја фундаменталних и примењених истраживања морала би да се мења у правцу пројектног финансирања и реорганизације истраживачко-развојног система Тај систем треба да буде заснован много више на тржишним принципима и потребама савремених технолошких промена.

Поред реформисаног и унапређеног система истраживања и развоја, посебна пажња мора се посветити праћењу и мерењу степена напретка у изградњи економије засноване на знању. У томе се Република Србија може ослонити на искуства и методологију примењену у земљама ОЕСД-а. Показатељи мерења економије засноване на знању могу се поделити у три групе:

– показатељи структурних промена – удео производње и услуга које су базиране на знању у привреди, раст додатне вредности привреде базиране на знању, структура и стопа раста привреде по технолошком интензитету, увоз по технолошком интензитету, извоз по технолошком интензитету, улагање у знање (% БДП-а) и поређење са укупним инвестицијама, раст интензитета ИКТ, улагања у опрему, софтвер и патенте, пораст запослености по степену стручности радне снаге;

– показатељи стварања знања – подразумевају: индикаторе људског капитала (процент средњег и високог образовања по релевантним старосним групама, учешће у свим текућим усавршавањима и обукама или само оним обукама које су ускостручне, просечан издатак на структурну обуку по запосленом по индустријама, јавна потрошња на образовање по становнику, релативна зарада у односу на образовни ниво), као и научне и технолошке индикаторе (потрошња на истраживање и развој у укупној потрошњи БДП-а, стопа повећања броја истраживача, прилив дипломаца из егзактно научних и инжењерских области у

односу на укупан број запослених, број научних публикација на број становника, стопа примене патената по становнику;

- показатељи ширења знања – ширење мрежа знања и организационе промене: удео бизниса у финансирању истраживања и развоја, број националних и интернационалних технолошких удруживања фирми, међународна удруживања, сврха пословног повезивања, коришћење пословне праксе итд.

Развијајући економију засновану на знању и одрживом развоју привреде и друштва Република Србија мора битно да реконструише систем истраживања и развоја. Промена треба да допринесе успостављању бољих функционалних веза између истраживачко-развојних јединица, њиховој рационализацији и реструктурирању у много већи број функционалних јединица у привреди, а нешто мањи број на факултетима и у државним институтима који се баве фундаменталним истраживањима.

Да би обезбедила конкурентски и напредан систем истраживања и развоја, Република Србија мора да:

- обезбеди технолошку ревитализацију истраживачких јединица;
- изједначи приватне и јавне истраживачко-развојне јединице у коришћењу јавних фондова;
- поправи њихову међународну конкурентност и подстиче међународно повезивање и сарадњу са еминентним иностраним институтима;
- смањи одлазак најквалитетнијих истраживача у иностранство тако што ће изградити посебне програме за најталентованије младе научнике;
- успостави јединствене информационе системе за све научноистраживачке организације и побољша могућности коришћења ИКТ;
- уведе систем е-управе;
- посебно подстиче истраживања и развој у пропульзивним секторима економије засноване на знању;
- подстиче ширење знања и размену научних информација као јавног добра (научни скупови и међународна размена знања);
- обезбеђује (у складу с потребама привреде Републике Србије) оснивање научнотехнолошких паркова, инкубатора и развојно-иновационих центара;
- успоставља везе са академском дијаспором, како за потребе повратка наших научника, тако и ради већег кретања наших истраживача у земљи и иностранству.

12. Заштита интелектуалне својине и одрживи развој

Интелектуална својина је једна од кључних претпоставки развоја привреде засноване на знању. То је скуп правних прописа који некоме дају овлашћења да на неком објективном располагању стекне субјективно право које обухвата индустријску својину и ауторско право. Земље које нису законски и практично заштитиле интелектуалну својину не могу рачунати, не само на прикључење ЕУ већ ни на практично коришћење и продуктивност интелектуалног капитала који данас обухвата бројне заштићене елементе као што су: књижевна, уметничка и научна дела, тумачења и извођења уметника, фонограми и радиодифузне емисије, проналасци из свих области људске делатности, фабрички, трговачки и услужни

жигови, као и трговачка имена и трговачке ознаке, заштита против нелојалне конкуренције итд.

Стање интелектуалне својине у Републици Србији данас веома је неповољно. Усвојен је Закон о посебним овлашћењима ради ефикасне заштите права интелектуалне својине („Службени гласник РС”, број 47/06), али његова примена касни, а степен обучености и опремљености органа задужених за његово спровођење далеко је од задовољавајућег. Главни проблем је недостатак разумевања, тј. непознавања теоријских и практичних консеквенци интелектуалне својине. Лица која крше туђа права на интелектуалну својину најчешће су уверена да крађа или злоупотреба туђих права на интелектуалну својину и није крађа, тј. да је морално знатно прихватљивија него угрожавање класичних својинских права.

Када је у питању заштита и валоризација интелектуалне својине, Република Србија данас мора да тежи ка три суштинска циља:

- 1) добра и са међународним инструментима усаглашена правна регулатива;
- 2) ефикасни механизми за примену такве правне регулативе;
- 3) стално праћење економских, технолошких и друштвених промена које би могле захтевати прилагођавање или допуну постојећег правног оквира.

У том смислу заштита интелектуалне својине треба да омогући: подстицање, обезбеђење и заштиту страних инвестиција кроз предвидљив, ефикасан и јаван систем заштите права интелектуалне својине, као и омогућавање домаћим привредним субјектима да остваре легалну предност над конкуренцијом путем ефикасне заштите својих права интелектуалне својине. Пропратни ефекат би био тржишна експанзија домаћих привредних субјеката без значајних финансијских улагања. То би значило привлачење додатног капитала за развој и тржишно ширење домаћих предузећа која имају знатан капитал у правима интелектуалне својине и повећан бонитет, односно укупну тржишну вредност предузећа.

Кључне стратешке мере које Република Србија данас треба да предузме у заштити интелектуалног капитала јесу:

- усвајање националне стратегије за заштиту интелектуалне својине, оснивање одбора за интелектуалну својину у Народној скупштини или давање интелектуалне својине у надлежност неком постојећем одбору;
- унапређење интелектуалне својине да би се земља учланила у ЕУ, Светску трговинску организацију и Европску патентну организацију;
- развој програма сталног образовања запослених у државним органима који су задужени за примену законских прописа у области интелектуалне својине;
- реализација дугорочног медијског плана којим би се привредним субјектима, проналазачима и најширој јавности, представиле бројне и дугорочне предности које се могу стећи правилном заштитом и валоризацијом интелектуалне својине.